

ФОРМУВАННЯ І МІСЦЕ ПАСІОНАРНОГО КЛАСУ В СОЦІАЛЬНІЙ СИСТЕМІ

Василь БЕРЕГОВОЙ

Copyright © 2007

Проблема. Досить швидкі трансформаційні зміни у світі наприкінці ХХ – початку ХХІ століть і водночас відсутність макросоціологічної теорії, що б пояснювала причини і прогнозувала наслідки цих змін, призводять до *кризи парадигми* в соціальній теорії, що вимагає переосмислення загальноприйнятої “картини соціального світу”. Ця криза веде до своєрідного неklasичного чи постнеklasичного екстремізму, коли віра в те, що “метою теорії є визначення найзагальніших засадових концепцій і категорій, які покликані уніфікувати й спрямовувати соціальні дослідження” [23, с. 2], замінюється позицією про те, що соціальні інтереси і цінності формують наші наукові ідеали, що наше соціологічне розуміння є складовою формування соціального життя. У цьому протиставленні, коли, з одного боку, відсутні засадові концепції і категорії, дослідження яких спричинювали б реальні відкриття, а з другого – наявні соціальні інтереси та цінності, на задоволення та обслуговування яких спрямована значна частина уваги соціологів, і криється проблема. Іншими словами, якщо користуватися термінологією А. Дж. Тойнбі, виклик, який кинула глобальна трансформація соціології, вимагає від соціологів відповіді, або соціологія займає провідне місце серед суспільствознавчих наук і не лише дасть нове знання про соціальні зміни, а й спрогнозує їх наслідки, або продовжить зазнавати впливу філософії, політології, психології, а відтак розчиниться в них та набуде вигляду вузькоспеціальної усередненої науки з підміною пошуку істини задоволенням корпоративних інтересів.

Мета статті – ознайомлення наукової громадськості з концепцією пасіонарного класу в авторській реінтерпретації.

Ідея пропонованої концепції криється в тому, як зазначав І. Валерстайн, що “треба долати набуту раніше дисциплінарну “закритість”, відмежованість від інших сфер знання соціальних наук, що стали на заваді повнішому розумінню соціальної реальності. Новим поглядам, оцінкам, підходам затісно в межах однієї соціологічної дисципліни, а методи, які історично склалися і переважають у соціології, сьогодні вже є перешкодою такому розумінню. Ці методи, котрі за півторастолітню історію дисципліни інституціоналізувалися, канонізувалися й перетворилися на “наукові стандарти” дисципліни, вже не сприяють поглибленню соціологічних знань і багато в чому вичерпали себе, а тому потребують доповнення й збагачення із-за меж соціології” [25].

Ключові слова: *пасіонарний клас, пасіонарний, апасіонарний, непасіонарний-продукцент, непасіонарний-репродукцент, соціальна система.*

КЛАС ЯК СОЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ

Соціальна організація є цілісною, цілеформуючою, раціональною і свідомо відтворюваною системою [13]. Тоді виникає запитання: “Який соціальний суб'єкт систематизує та організаційно забезпечує нормативні зв'язки у соціальній системі?”

В Карла Маркса (1818–1883) таким суб'єктом виступає *робітничий клас*. Причому робітничий клас не як клас “у собі”, а як клас “для себе”. К. Маркс класом “у собі” називав той, який соціально й політично ще не був організований, не мав власної програми дій, коли у нього ще не було чіткого розуміння суті своїх класових інтересів, усвідомлення себе як класу, котрий протистоїть буржуазії.

Клас “для себе” – це такий ступінь у розвитку класу, який уже усвідомлює свої класові інтереси і свою історичну роль у розвитку суспільства, об’єднується в організовану політичну силу на чолі з власною партією. Історичний генезис цього суб’єкта соціальних змін пройде кілька етапів, кінцевим з яких буде його зникнення із знищенням приватної власності на засоби виробництва та ліквідацією протилежностей між містом і селом, між розумовою і фізичною працею. Тому в теорії Маркса в основі будь-яких соціальних змін покладені економічні закони, знаючи які можна прогнозувати розвиток будь-якого соціуму. Насправді ж все відбувається набагато складніше і водночас простіше.

В реальній дійсності не існує ніяких видимих меж, які можна було б прийняти за класові обриси. Контури класів відрізняються від окреслень спільностей, котрим властиве чітке вираження – статево-вікових, професійних, етнічних, релігійних та інших ознак. Сутнісно класові параметри – це межі, в яких соціально-економічні характеристики одних груп можуть відрізнятися від інших, зберігаючи головні риси даного класу. Внутрішньокласові відмінності залишаються такими доти, поки не переростуть у докорінно якісні. І це відчутно особливо нині, коли основоположні, з марксистських позицій, критерії класової диференціації виявляють себе не так виразно, як у минулому. Наприклад, раніше не тільки дрібна, а й уся буржуазія становила клас, який майже повністю складався з індивідуальних власників.

Сьогодні у постіндустріальному суспільстві, поряд з індивідуальною, існують інші форми власності – корпоративна, кооперативна на умовах партнерства, державна тощо. Дуже неоднорідною стала дрібна буржуазія. Важко визначити межі робітничого класу. Нині більшість найманих робітників зайнята не фізичною працею. Причому здобутком широких мас є висока освіченість, а сам робітничий клас став більш різноманітним за формою найму. Ці відмінності знаходять відображення в диференціації інтересів різних його груп.

Істотно змінюється місце інтелігенції в суспільному житті, а відтак і в соціальній структурі. Розвиток суспільства, у зв’язку з переходом від традиційного до індустріального й згодом постіндустріального, переконливо підтверджує, що економічні класи – це тільки одна із форм суспільної організації. Їх роль у житті не залишається незмінною. Дедалі

більшого значення набувають інші соціальні утворення, котрі формують соціальну структуру. Віддзеркаленням цього є поширення *концепції соціальної стратифікації*. На відміну від концепції соціальних класів, що наголошує на антагоністичності (*classis* – розряд), ця теорія не розглядає макросоціальні спільності як первісно непримиренні (*stratum* – верстви), хоча визнає імовірність розходження їхніх соціальних, у тому числі політичних інтересів, а отже, й конфліктів. У підсумку соціальні класи розглядаються як один із видів стратів.

Початок концепції страт поклав М. Вебер [1; 2]. Класове становище індивідів, їхню класову позицію він виводив із положення стосовно ринку, котрий розглядав як форму боротьби інтересів. Саме ринок формує особливі життєві шанси, схожість яких об’єднує індивідів у рамках їхньої “класової ситуації”. М. Вебер вважав, що клас є відображенням у суспільстві кількісної раціональності ринку. Завдяки цьому стає зрозуміло, хто чого вартий, і хто що робить. При цьому те, що люди одержують, і те, що вони роблять, залежить від їхніх життєвих шансів. Соціальну структуру вчений розглядав як багатомірну систему, в якій, поряд з класами і відносинами власності, що їх породжували, важливе місце посідають статус і влада.

Існує кілька підходів до визначення соціальної структури з позицій соціальної стратифікації. При цьому очевидно, що не відкидається поняття “соціальний клас” як елемент структури. Використовуються просто інші критерії диференціації. Відповідно до поширеного “об’єктивного підходу” критеріями соціальної диференціації вважають престиж професії, рівень освіти і рівень доходів. Часто використовується семи-класова вертикальна стратифікація: вищий клас професіоналів-адміністраторів – технічні спеціалісти середнього рівня – комерційний клас – дрібна буржуазія – техніки та робітники, які виконують керівні функції – кваліфіковані робітники – некваліфіковані робітники.

Закономірно, що в концепції Макса Вебера систематизуючим та організаційно забезпечуючим нормативні зв’язки в соціальній системі суб’єктом є *бюрократія як управлінський клас*. Поряд з економічними, ринковими законами розвитку суспільства, виникають закони управлінські. Природно виникає запитання: “А чи можна називати законами розвитку суспільства закони бюрократії?” Однозначно негативну відповідь наочно підтверджу-

ють держави колишнього Радянського Союзу. Хоча зрозуміло, що, знаючи вищезгадані закони, можна прогнозувати розвиток суспільства, але лише занепад, деградацію та елімінацію.

М. Джілас [17] у ролі соціального суб'єкта, котрий систематизує та організаційно забезпечує нормативні зв'язки соціальної системи, вбачає *середній або новий клас*. Мається на увазі група високоосвічених спеціалістів, що не володіє приватною власністю, а дохід якої залежить від використання одержаних знань, професійної майстерності. Очевидно, що концепція середнього класу викликана намаганням пов'язати зміни в економіці зі змінами у професійній структурі і загальними політичними, соціальними і культурними напрямками розвитку суспільства під впливом науково-технічної революції. Звісно, не можна заперечувати вагому роль середнього класу в суспільстві, однак і переоцінювати її теж не варто. Закладення в основу розвитку соціуму, крім законів економічних, ще й законів НТР, не лише призводить до нерозуміння головних рушійних сил суспільства, а й до відриву останнього від природи, а відтак його усереднення, стагнацію і в кінцевому підсумку – елімінацію. В останньому випадку кредом особистості стає: “будь як всі” та “не виділяйся”.

Д. Мойніхен [19] та А.-Е. Гоулднер [21] виділяють *інтелігенцію як новий клас*, котрий систематизує та організаційно забезпечує нормативні зв'язки у соціальній системі. При цьому Д. Мойніхен вважає, що виокремлення інтелігенції в новий клас ґрунтується на спільності свідомості, ідеологічних настановленнях, системі цінностей. Натомість А.-Е. Гоулднер обґрунтовує два нових параметри – володіння культурним капіталом і культурою критичного дискурсу. Поряд із цим важливою характеристикою цього класу є також його культурна позиція.

Насправді, на наш погляд, не існує інтелігенції, яка б самоорганізувалася на спільності свідомості, ідеологічних настановленнях, системі цінностей, володінні культурним капіталом і культурою критичного дискурсу, й при цьому ще й систематизувала та діяльно забезпечувала нормативні зв'язки в соціальній системі. Досить часто доводиться бачити низьку організаційну спроможність інтелігенції. Та й виділяти її за наведеними згаданими авторами критеріями в окремий клас не варто через її різнополярну строкатість, аідеологічність різноманітних життєвих, наукових, культурних та інших цінностей. Особливо дивує виді-

лення інтелігенції в окремий клас за наявністю такого критерію, як володіння культурним капіталом. Виходить, якщо людина володіє енною кількістю картин, то вона – вже “інтелігенція”. Тому соціологічні дослідження засвідчили падіння значення класової ідентифікації, класових засад політичної поведінки на фоні зростання розходження “секторів споживання”, стилю життя, культури соціальної участі в сучасному західному світу [15; 16; 20].

ПАСІОНАРНИЙ КЛАС

Якщо ні робітничий клас, ні бюрократія, ні середній клас, ані інтелігенція як новий клас не систематизують та організаційно не забезпечують нормативні зв'язки у соціальній системі, то хто це робить, адже ця система є цілісною, цілеформуальною, раціональною і свідомо відтворюваною.

Відповідь вбачаємо у *пасіонарному класі*, котрий утворюють люди, які характеризуються наявністю ознаки пасіонарія. А це означає, що їх переважна більшість об'єднана державною мовою як засобом порозуміння, є носіями чітко виробленої системи поглядів та ідеалів стосовно реалізації стратегії розвитку державного управління. При цьому основоположною одиницею формування пасіонарного класу є пасіонарій, назва якого походить від терміна “пасіонарність”, що вперше застосований російським ученим Л.М. Гумільовим у своїй праці “Етногенез і біосфера Землі” [4]. Отже, *пасіонарій* – це людина, яка володіє вродженою здатністю організму абсорбувати енергію зовнішнього середовища і видавати її у вигляді праці, тобто здійснювати негентропійний прорив. У поведінковому імперативі це виявляється у здатності пасіонаріїв до цілеспрямованого наднапруження, котре часто ламає інстинкт самозбереження (як індивідуального, так і видового) і супроводжується діями, котрі ведуть до різкої зміни як навколишнього їх природного середовища, так і відношень усередині етносу.

Існує ще один *тип пасіонаріїв*: люди, які діють у відповідності не із *ситуативними* можливостями допуску до акумулювання енергії середовища (соціального, економічного, політичного тощо), а ті, хто *продукує* нові технології, реформує організацію системи, контролює масив позитивної продуктивної енергії творчості мас, забезпечує раціональний розподіл праці, здобутків науки, освіти, культури. Це ті категорії, знову ж таки вчених,

політиків, фінансистів та представників інших спеціальностей, про яких говорять як про творчих особистостей, котрі виробляють, нарощують новації і таким чином здійснюють їх розподіл.

І в цьому полягають функціональні відмінності пасіонарних типів: одні – енергійно розподіляють і перерозподіляють набуте, інші – продукують новий ресурсний потенціал – матеріальний, фінансовий, духовний. Про одних говорять, що вони “геніальні” споживачі (з їх хапальними рефlekсами), про других – як про творчих особистостей (як про “трудоголіків”). У цьому контексті стає зрозумілим зміст домінувань, а саме, що це – справжній учений, справжній фінансист, справжній юрист і т.д. Такі творчі пасіонарії продуктивного типу докорінно відрізняються від пасіонаріїв репродуктивного типу тим, що не скоро добиваються успіху, але, домігшись його, забезпечують стабільність системі на багато років, десятиліть, а то й століть наперед. Це – *нонпасіонарії продуктивного типу*.

Якщо застосувати дану структурологічну характеристику до діячів науки, то саме завдяки нонпасіонаріям продуктивного типу можливе істотне скорочення терміну (часового лагу) впровадження відкриттів, що здійснені у галузі фундаментальних наук, у соціальну практику. Синергетично маємо механізм сублімації (поглинання) одного іншим (тип “розширення” і “стискання” в матриці “пульсару”). Тому визнання результативності нонпасіонарія-продуцента пов’язане із соціальним довіллям, рівнем інноваційності політичної системи та раціональності системи управління (організації). І справді, якщо раніше визнання до таких суб’єктів нонпасіонарної дії приходило переважно після закінчення їх земного життя, то у пасіонарному класі, через те що це не одинаки, наявний груповий (колегіальний) ефект конвенціональних угод. І така тенденція характерна як для політиків, так і інших суб’єктів соціальної дії. Так, скажімо фундаментальне відкриття та його впровадження у суспільну практику є тим більш вагомим та ефективним, чим коротший термін його визнання, а отже, й прийняття здобутків перед громадою нонпасіонарія-продуцента; і навпаки, часовий лаг визнання нонпасіонарія-репродуктивця тим менш значимий для соціальної перспективи, чим вагоміші здобутки та стислий термін нон-ефекту пасіонарія-продуцента.

Однак, на протигагу пасіонарній меншості в соціальній системі, існує апасіонарна більшість. *Апасіонарії* – це люди побуту з глибоко вкоріненим, скам’янілим повсякденним життям. Їхнє життя монотонне, у ньому немає нічого випадкового, неймовірного, буз пригод. Вони народжуються і помирають у тому ж самому місці, де народились та померли їх батьки, де народяться і помруть їхні діти й онуки. Суспільні потрясіння, війни, епідемії, землетруси інколи зметають їх з поверхні землі цілими тисячами і сотнями тисяч. Але, за винятком таких фатумних подій, все їхнє життя чітко регламентоване, розписане за незмінним планом. Отож у житті таких людей не виникає нових подій. Але саме це щоденне повторення викликає в них усвідомлення неминучості існуючого стану речей, а інколи зумовлює з’яву своерідної мудрості та спокою, які переходять інколи в іронічне несприйняття тих, хто щось досягає, до чогось прагне. Воднораз за такого світобачення відсутнє розуміння межових апасіонаріїв – апасіонаріїв-маргіналів. Останні своєю масовістю визначають можливу зміну навіть устрою держав. За словами Гегеля, “посередність довго існує і врешті-решт править світом. Ця посередність володіє також і думками, адже переконає у правоті усіх, хто є носіями маленьких думок про навколишній світ, знищує яскраве духовне життя, перетворює його на рутину і, таким чином, забезпечує собі тривале існування. Панування посередності й означає саме те, що вона настирно стоїть на своїй брехні, не домагається і не досягає своєї правди, не віддає належне поняттю; ця довговічність царства посередності воднораз означає, що істина не відтворюється в ній як процес” [3, с. 55–56]. Тому природно, що апасіонарії соціально не однорідні.

Апасіонарії – це також люди, чие життя пов’язане з величезними життєвими циклами, скажімо, з життям багатьох людей, держав, народів. Це “реформатори”, “завойовники”, котрі створюють та руйнують великі держави (як свої власні, так і чужі). Цей тип апасіонарних людей стає особливо зрозумілим, якщо подивитися на слабкі історичні постаті – людей, яких історія ніби навмисне виштовхує на передній план у ті періоди, коли повинна бути зруйнована імперія чи ціла культура. Такими є, наприклад, Людовік XVI, чи Микола II, чи Михайло Горбачов.

ФОРМУВАННЯ І МІСЦЕ ПАСІОНАРНОГО КЛАСУ В СОЦІАЛЬНІЙ СИСТЕМІ

Будь-яка система намагається увійти в такий стан, у якому її власна енергія мінімальна. Це – один з фундаментальних законів природи. Як би не нагрівати речовину, кількість атомів на більш низькому енергетичному рівні завжди буде більша від їх кількості на більш високому. Чим нижчий енергетичний рівень, тим більше на ньому електронів. Підвищується температура – електрони перескакують на більш високі рівні, але знову ж на нижчих рівнях електронів більше, ніж на верхніх. У стані рівноваги, на більш низькому енергетичному рівні, електронів завжди більше, ніж на більш високому. Ця обставина відома як розподіл Больцмана. Причому закону цього розподілу підкоряються не лише атоми та молекули, а й будь-які об'єкти, що володіють енергією, здатні взаємодіяти між собою і передавати один одному частину своєї енергії.

Аналогічно будь-яка соціальна система намагається увійти у такий стан, в якому її власна енергія мінімальна. Це означає, що *апасіонарії* у цій системі завжди більше, ніж *пасіонарії*. До того ж існує прихований конфлікт між пасіонарною та апасіонарною полюсами суспільства. В дисперсному стані, в якому майже завжди перебувають пасіонарії, вони відчувають тиск з боку апасіонарної маси. Надмірність появи пасіонаріїв і великий тиск з боку апасіонаріїв призводить до експорту пасіонарності, який може набути будь-якого вигляду: елінська колонізація (колонізація), рух вікінгів (збройна агресія), “люди довгої волі” за часів Чингізхана (структурування суспільства), “втеча мізків” у наш час (імпорт пасіонарності).

Пасіонарії перетворюються у пасіонарний клас лише тоді, коли долають свій дисперсний стан, що відбувається внаслідок: а) встановлення нових правил суспільного життя, котрі задовольняють як пасіонаріїв, так і апасіонаріїв, б) нової пасіонарної системи державного управління, яка долає прихований конфлікт між пасіонарною та апасіонарною частинами суспільства, г) дії доцентрової сили, яка у певних ситуативних варіаціях сприяє втриманню найвищого рівня пасіонарності держави (метод імпорту пасіонарності та ін.).

Водночас процес формування пасіонарного класу обґрунтовується дослідниками або як “внутрішній рух-бродіння творчих індивідуальностей” [11, с. 219], або як “різке збільшення темпу життя” [7, с. 32]. Як зазначав А. Тойнбі, “... цивілізації, які перебувають у процесі розвитку, відрізняються від статичних примітивних суспільств насамперед тим, що в їхньому суспільному організмі відбувається ніби внутрішній рух-бродіння творчих індивідуальностей; і тут-таки слід додати, що за будь-яких обставин ці творчі особистості становлять у суспільстві значну меншість” [11, с. 218 – 219].

А ось інший опис щойно змальованої ситуації. “Єдиним променем сонця, який пробив темне царство хаосу в двадцять роки, – писав про Німеччину Оскар Ференбах, – було пожвавлення суспільного життя в Берліні, яке характеризувалося пікантною сумішшю безмежної спраги втіх і культурного оновлення. Надзвичайного розквіту досягли театральне мистецтво і кінематограф, кабаре і вар’єте були переповнені відвідувачами, жіночі зачіски і плаття суттєво вкоротилися. Всі бажали танцювати і розважатися. Газети миготіли карикатурами на вбогих споживачів і товстих спекулянтів, котрі нажилися на військових поставках. Берлін, який був колись провінційним пруським містом, перетворювався в одну із світових столиць. Суттєво відчувались антибуржуазні віяння, які зметали плісняву минулого життя. Але інфляція 1923 року викликала отверезіння. Величезні маси грошей у руках напівголодних людей перетворюються в труху. Різко збільшується темп життя. Активно відбувається процес моторизації. Уряди міняються наче узори в калейдоскопі. Лихоманкова метушня є прапором епохи” [7, с. 32].

Формування пасіонарного класу призводить до появи найпасіонарнішої держави (нині такою державою є США) та пасіонарного центру (місто-столиця Вашингтон). Крім того, яскравими прикладами діяльності пасіонарного класу в систематизації зв'язків у соціальній системі постають міфологія, релігія, наука. Міф як у словах дана казкова особиста історія [5, с. 160] об'єктивує енергійність, феноменальне самоствердження. Творцями міфів є пасіонарії (звідси, доречі, і схожість міфів усього світу), діяльність яких лякає, дивує, злить і водночас захоплює апасіонаріїв, котрі не здатні до наднапруження. Тому міф стає першою чуттєвою спробою пояснення пасіо-

нарія іншому пасіонарію чи апасіонарію свого внутрішнього світу. Він слугує засадничим чуттєво-іраціонально-осмисленим кроком для виявлення пасіонаріїв-атракторів. Міф – це крик пасіонарної душі, котра заблукала в апасіонарній масі та рутині і тому прагне бути почутою й підтриманою іншою пасіонарною душею. Пасіонарії, захоплені міфом, у примітивній формі систематизують зв'язки єдиної соціальної системи. Як приклад, наведемо діяльність сучасного пасіонарного класу США у цій сфері. Там систематизацію соціальних зв'язків на основі міфу проводять масони.

Історично масони походять від середньовічних гільдій, які будували в Англії, Німеччині, Італії готичні собори, палаци, замки, мости. З метою збереження секретів свого мистецтва, вони допускали у своє довір'я лише рівних собі за навичками або перспективних учнів, що супроводжувалося складними обрядами і принесенням обітниць свято берегти вірність звичаям і традиціям общини будівничих. Свої справи вони обговорювали в особливих – закритих і замаскованих приміщеннях-ложах, де проводилося також посвячення в об'єднання франкомасонів, тобто вільних каменярів, які стали називатися “масонами оперативними”.

Після призупинення великого будівництва і спрощення самого характеру подібних робіт ложі поступово трансформувалися, тим більше, що в них з різних причин стали вступати пасіонарії, яких гнітила апасіонарна система управління та які своїми поглядами були небезпечні правлячому пасіонарному колу (вихідці з дворянства, протестантського духовенства, особи вільних професій), яких називали масонами “прийнятими” чи “спекулятивними”. Родоначальницею сучасного масонства вважається Велика Ложа Лондона на чолі з дворянином Е. Сейером та помічником-столярем Дж. Лемоллом.

В ідеологічній основі масонства покладено міф про Великого Архітектора Всесвіту. Запозичивши зі Старого Заповіту ідею побудови Єрусалимського храму, масони трансформували її на свій лад. В Єрусалимі розрізняли три храми, але для масона важливий лише перший – Соломона (1004–588 р. до н.е.), який являв собою прямокутну будівлю з обтесаного каменю та із плоскою покрівлею, що збудована з кедрових дошок та брусів. Таке приміщення поділене на дві половини: зовнішню – святу, і внутрішню – священну, також обшиту кед-

ровими дошками з вирізаними зображеннями херувимів, пальм, плодів та оздоблену золотом. Стеля храму вибудована з кедру, а підлога – з кипарису, що покриті золотом. У священній половині храму міститься Ковчег Заповіту – місце перебування Яхве. Біля входу стоять два мідних стовпи з капітолями, один зветься Іоахін (підтриманий Богом), інший – Боаз (утверджений силою).

До цього “Ковчег Божий” переміщався на колісниці разом з іудейським народом, який перебував у безкінечних сутичках з ворогами, особливо фелістимлянами. Врешті-решт Яхве наказав Давиду побудувати для нього особливий дім, однак той не встиг виконати повеління і передолював цю справу своєму сину Соломону. Будувався храм протягом 13 років, що знайшло відображення у Старому Заповіті у вигляді двох близьких версій [12]. В обох версіях розповідається про запрошення Соломоном для участі в будівництві майстра мідної справи, котрий жив у союзній царю Тирській державі і був сином однієї іудейки та місцевого жителя. Хірам успішно виконав замовлення правителя, зокрема, створив два вищенаведені стовпи. Згідно з іншою версією, тирський правитель, на ймення Хірам, повідомив Соломона про направлення до нього “людини розумної, яка володіла знаннями Хірам-Авія”, котрий умів виробляти вироби із золота, срібла, міді та заліза і “виконувати все, що буде доручено йому разом з художниками твоїми і з художниками господаря мого Давида, батька твого” [8]. Хоча в Біблії Хірам Абіф постає в образі кваліфікованого майстра, який чудово виконав багато предметів, однак в “Книзі” масона Андерсона [14] зустрічаємо під тим самим ім'ям зовсім інший за професією тип, а саме головного наглядача і майстра, котрий займається не лише будівництвом, а й усіма іншими видами робіт. Був він і архітектором, замінюючи Соломона як великого майстра масонів, під час його відсутності. Хірам загинув від рук своїх трьох поганих помічників, яким відмовився сказати таємні слова, знаки і торкання, відомі лише майстрам-масонам. Вбивці поховали жертву, але, за наказом Соломона, інші будівельники віднайшли труп за гілкою акації, залишеною злочинцями для того, щоб пізніше знайти могилу.

Виходячи з цього міфу, храм у масонів – приміщення для традиційних робіт масонської ложі у вигляді прямокутника різної площі, що

витагнутий із Заходу на Схід і являє собою зразок божої і людської творчості за планом Великого Архітектора Всесвіту, а відтак – символ світового порядку та Вищої Духовності. Водночас храм – це продовження нескінченності світу, споглядання неба і взагалі простору, покликання якого полягає у розширенні власних поглядів і відмови від будь-якого догматизму. В приміщенні стоїть трикутний вівтар з покладеними на ньому Біблією, циркулем і кутником, а біля підніжжя лежать інструменти каменяра, обтесаний та грубий камінь. Поблизу стоять статуї Міневри, Геракла і Венери, вздовж стін натягнений червоний шнурок з сімома “вузлами любові”. Цей езотеричний Храм є центром братського союзу, макрокосму і мікрокосму, він безкінечний і невизначений. Брати участь у його побудові для адепта означає вести постійну працю самовдосконалення, поряд з корінним покращенням суспільного устрою, чого в кінцевому варіанті ніколи не буде [10, с. 317–318].

Масонські ложі є закритими соціальними організаціями. Кожний претендент розглядається як сторонній справі масонства. Він вступає не просто в ложу, а у Всесвітнє Братство з 3500000 адептів і понад 16000 братств цієї та інших країн вільного світу, які мають довгу історію і володіють складними законодавчими системами, багатьма правами, перевагами та обов'язками, древніми ландмарками. Загалом усі вони здійснюють досить різноманітну програму дій [22].

Важливу, хоча й не основну, роль у діяльності масонів-пасіонаріїв відіграє заснований на міфах ритуал. Міфологізуючи соціальні зв'язки, масони придумали складний ритуал, оскільки апіорі вважають масонський світ досконалим. “Існування в ньому виправдано і задовольняє всі потреби людини – фізичні, моральні, розумові, соціальні і духовні. В масонському світі співгромадянам забезпечуються матеріальні умови відповідно до їхніх потреб, а від них, зі свого боку, вимагається бути добрими і чесними, здатними витримати екзамени Кутником, Виском, Рівнем та Циркулем” [22]. “Однією з головних першочергових обов'язків учня тут є вміння уявити себе грубим каменем, який треба відшліфувати за масонськими законами і під впливом свого місця у Храмі масонства” [22]. Вихований у такому філософсько-міфологічному настановленні пасіонарій втрачає здатність безприс-

трасно систематизувати соціальні зв'язки, хоча у цьому аспекті систематизація масонів виглядає більш об'єктивною, ніж систематизація релігійна.

Однак, зіткнувшись з реальним станом справ, який суперечить міфологічній системі, розробленій в ордені, пасіонарна людина втрачає відчуття єдності з орденом, відбувається його розкол та дроблення для пошуку групи пасіонаріїв, котрі сповідують систему соціальних зв'язків, яка найближче відповідає реальності. Для прикладу, такий розкол відбувся в 1991 році після краху біполярної системи світоустрою. Масони США вважали Радянський Союз імперією зла і всіляко сприяли масовому поширенню такої думки. Раптовий розпад міфологізованої імперії зла спричинив до припинення праці масонів у напрямку боротьби з СРСР, тому телефонне опитування, проведене Е. Фаулером – Головою Великої Ложі Пенсильванії, що до 1991 року нараховувала 173 тисяч осіб, виявило повне задоволення станом справ в американських братствах, хоча насправді були відсутні навіть плани робіт. З 1000 членів, які представляли кожне американське братство, 90% опитаних не відвідали жодних зборів за останні три роки. Було призупинено членство в Ордені за несплату внесків у тій же Пенсильванії 22257 братів у сані майстра [24].

На наш погляд, масони є лише прикладом об'єднання пасіонаріїв на основі міфу. Такі об'єднання відбувалися раніше (наприклад, у Радянському Союзі на основі міфу про комунізм: знищення приватної власності на засоби виробництва та ліквідація протилежностей між містом і селом, між розумовою і фізичною працею), відбуваються (зокрема, в Європі на основі міфу про єдине відкрите суспільство без бар'єрів і кордонів) і будуть відбуватися, зважаючи на найлегший шлях сприйняття та освоєння міфологізованої картини світу, прийняття якої не вимагає особливих зусиль чи додаткового напруження.

Пасіонарій, захоплений релігією, дивиться на світ крізь формат релігійних догматів. Систематизуючи соціальні зв'язки на основі цих догматів, він, на відміну від пасіонарія захопленого міфом, вже не частково, а повністю відходить у бік утопічного сприйняття соціальної дійсності. Такий відхід закріплюється вірою (прикладом тут може бути те, що характеризує протестантів США). Взагалі ж

протестантизм – це один із трьох, поруч з католицизмом і православ'ям, головних напрямків християнства, що являє собою сукупність багаточисельних і самостійних Церков і деномінацій, пов'язаних своїм виникненням з Реформацією – широким антикатолическим рухом XVI століття у Європі. В 1526 році Шпеерський рейхстаг, на вимогу німецьких князів-лютеран, прийняв постанову про право кожного німецького князя вибирати релігію для себе і своїх підданих. Однак 2-ий Шпеерський рейхстаг у 1529 відмінив цю постанову. У відповідь від 5 князів і кількох імперських міст Німеччини прийшов протест, від чого і виник термін “протестантизм”.

Світовим центром протестантизму є Сполучені Штати Америки, де існують штаб-квартири баптистів, адвентистів, Свідків Єгови та інших протестантських церков і деномінацій. У 1948 році протестанти створили Всесвітню раду Церков, об'єднавшись на основі загальнохристиянських уявлень про буття Бога, його триєдності, про безсмертя душі, рай та пекло (заперечуючи при цьому католицьке вчення про чистилище), про Прозріння і т. п., водночас висунувши три нових принципи: а) спасіння особистою вірою, б) священство всіх віруючих, в) винятковий авторитет Святого Писання (Біблії).

Пасіонарні протестанти США вірять у те, що першородний гріх зіпсував природу людини, позбавив її здатності творити добро, тому вона може спастися не з допомогою добрих справ, Таїнств та аскетизму, а тільки завдяки особистій вірі у жертву Ісуса Христа, який заради неї віддав своє життя. Вони вірять у те, що кожний християнин, котрий обраний і хрещений, отримує “посвячення” на спілкування з Богом, право проповідувати і робити богослужіння без посередників (Церкви і духовенства). З християнських таїнств протестанти залишили лише Хрещення та Євхаристію. Вони відкинули вчення про благодать, молитви за померлих, шанування святих і багаточисельні свята на їхню честь, шанування мощів та ікон. Молитовні дома протестантів звільнені від пишної оздобы, вівтарів, ікон, скульптур, немає там і дзвонів. Богослужіння протестантів максимально спрощено і зведено до проповіді, молитви та співу псалмів і гімнів. Біблія оголошується єдиним джерелом віровчення, її вивчення та розуміння стають головним обов'язком кожного пасіонарного протестанта.

В організаційному плані протестанти сповідують рівність мирян і духівників, виборність, звітність і т. ін. Такий раціональний підхід до віри передусім пов'язаний з відсутністю вільного часу, який витрачається у переважній більшості пасіонарних громадян США, на заробіток особистого капіталу.

Протириччя у систематизації соціальних зв'язків, що черпаються з Біблії, та реальність соціальної дійсності, викликають у пасіонарія відчуття ошуканості, що іноді призводить до виходу з протестантських Церков і деномінацій. Сьогодні такі суперечності актуальні наприклад, для життєдіяльності Свідків Єгови: заборона приймати участь у будь-яких релігійних святах (“Ми повинні уникати релігійних свят і звичаїв, які суперечать Божим принципам” [9, с. 49]); заборона святкувати день народження не тільки свій власний, а й близьких людей (“Оскільки Писання не вказує дату народження досконалої людини Ісуса Христа, то чи варто нам приділяти особливу увагу дням народження недосконалих людей” [9, с. 126]); заборона ушановувати Державний Прапор і виконувати національний чи Державний Гімн (“Вони (тобто “вірні свідки”) також уникають прихованих форм ідолопоклонства – ушановування прапорів і виконання пісень, що прославляють будь-який народ” [9, с. 124]); заборона переливання крові чи донорства навіть заради спасіння життя (“З поваги до святості життя богобоязні люди відмовляються від переливання крові, навіть якщо інші стверджують, що це врятує їм життя” [9, с. 129]); заборона на спілкування з людьми, які вийшли з-під контролю організації (“Щоб зберегти збори чистими, вперті, непокаяні порушники закону Бога неодмінно будуть позбавлені спілкування” [9, с. 138]).

Тому в опублікованих результатах соціологічної групи Чикагського університету NORC у період з 1993 по 2002 рік кількість американців, котрі вважають себе протестантами знизилася на 11%. В 1993 році їхня кількість становила 63%, а вже через дев'ять років – 52%. За словами керівника дослідження Тома Сміта, результати вразили соціологів, тому що до того, протягом 30 років, кількість протестантів залишалася стабільною. З іншого боку, порівняно з 1993 роком, також зросла кількість людей, які стверджують, що виховувались поза будь-якою релігією – з 9% до 14%, а число американців, вихованих у протестантизмі,

знизилося з 64% до 56%. Водночас кількість католиків залишилося на рівні 25% мешканців США. В наступні роки тенденція не змінилася. Національна рада Церков США опублікувала Щорічний довідник американських і канадських Церков за 2006 рік. У цьому виданні наведена статистика чисельності 25 найбільш християнських конфесій США. Як і в минулі роки, на першому місці – Католицька Церква, яка залишається найбільшою єдиною релігійною общиною. Чисельність католиків склала 67 820 833 осіб, що на 0,83% більше, ніж у минулому році. На другому місці – Південна баптистська конвенція з 16 267 494 віруючими. Чисельність цієї, самої великої в країні деномінації, зменшилася порівняно з минулим роком, на 1,05%. Третє місце займає Об'єднана методистська Церква, членами якої себе вважають 8 186 254 осіб, що на 0,79% менше, ніж рік тому.

Спостерігається зростання кількості віруючих Церкви Ісуса Христа святих останніх днів (мормонів) – до цієї деномінації належить майже 6 млн. осіб. Однак зниження чисельності спостерігається майже в усіх “основних” протестантських Церквах – Лютеранської, Єпископальної, Пресвітеріанської та Об'єднаної Церкви Христа (конгреціоналісти); більше ніж на 1% кількісно зменшилася організація Свідків Єгови. Тоді як найбільший приріст відмічається у Православної Церкви в Америці – “дочки” Руської Православної Церкви, яка вже вдруге потрапляє до рейтингу 25 американських конфесій. У цьому році чисельність цієї общини становить 1 064 000, що на цілих 6% більше, ніж рік тому. Найбільшою православною общиною у США залишається Грецька православна архієпископія в Америці (Вселенський патріархат), до якої належить 1,5 млн. осіб.

Пасіонарії, захоплені наукою, найоб'єктивніше систематизують соціальні зв'язки. Проте така об'єктивність, що безжально викриває всі недоліки суспільства, у невідготовленого, досить часто молодого пасіонарія-науковця, викликає захисну реакцію у вигляді потягу до міфу, що сповідають змушнілі пасіонарії, чи до потреби в релігії пасіонаріїв, котрі захоплені нею. Хоча нині у США відбувається зворотній процес, коли пасіонарії, віддані міфу чи релігії, стають активними прихильниками науки. До речі, вільний рух пасіонаріїв з однієї до іншої системи соціальної дійсності (міфологічної, релігійної, наукової) є ще одним

підтвердженням існування пасіонарного класу, котрий усвідомлює, що робить спільну справу.

У 1996 році у сфері науки США було зайнято 950 тис. осіб [6, с. 180], а вже в 2006, за даними ООН, – 3 млн. 100 тис. осіб, хоча, звичайно, не всі з них є пасіонарно зорієнтованими. Однак саме пасіонарні науковці США дають 1/3 публікацій у світі з природничих наук. Роботою над аналізом суспільства в цілому займаються пасіонарні соціологи, об'єднані в наукові центри, непасіонарії-продуценти яких становлять їх законну гордість (наприклад, Р.К. Мертон, Т. Парсонс, А. Шюц). Такий стан розвитку науки у США пов'язаний із процесом створення пасіонарного класу, який відбувся в 1945 році, зокрема, з безпрецедентним об'єднанням американських учених на основі Управління Стратегічних Служб (де працювало більше 30 тис. осіб) у Головне управління досліджень та аналізу (РА) (де працювало 1600 науковців у сфері суспільних наук з одного тільки Вашингтона), очолюване професором історії Гарвардського університету У. Лагнером.

В 1964 році М. Банді у книзі “Можливості дипломатії” писав: “перший величезний центр комплексних досліджень у США був створений не в університеті, а в УСС у Вашингтоні під час Другої світової війни. Переважна більшість програм комплексних досліджень, введені в американських університетах після війни, були укомплектовані чи керувалися людьми, які пройшли через УСС; ця виняткова установа складалася наполовину з оперативників, а наполовину – з учених” [18]. В УСС працювали такі пасіонарії-продуценти, як історики А. Шлезінгер, У. Ростоу, Е. Глвсон, Ш. Кент, філософ Г. Маркузе, економісти Е. Масон, У. Хітч, Е. Деспрей, сінологи Д. Фербанк, М. Вілбур, професор прикладної математики Принстонського університету Х. Робертсон – провідний світовий авторитет у галузі теорії відносності, психоаналітик Волтер Лагнер, дослідник російської історії Геройд Т. Робінсон з Колумбійського університету. Причому додатковим стимулом для пасіонарних науковців була можливість у стінах УСС відчувати себе рівними із самими багатими і впливовими сім'ями США. Вчені мали змогу спілкуватися з представниками сімей Дюпонів, Раянів, Вандербільтів, Меллонів, Арморов, Брюсів.

Об'єднуючим фактором цих трьох груп пасіонаріїв (захоплених міфом, релігією і

наукою) стає ідеологія – як система настановлень, призначених для розбудови єдиного конгломерату. Наприклад, у столових ложах масонів США під час банкету виголошуються 11 тостів: 1) за президента і конгрес США, 2) губернатора і голову законодавчої влади штату, 3) за міністерство юстиції, посадових осіб США і штату, 4) одну з юрисдикцій, 5) носіїв ступені древнього і прийнятого шотландського обряду, 6) процвітання всього масонського Ордену, 7) за Велику Ложу штату і її великого майстра, 8) вельмишановного майстра даної ложі, старшого і молодшого наглядців, 9) братів-відвідувачів, 10) офіцерів і членів ложі й, насамкінець, 11) за розповсюдження масонства в усьому світі.

Хоча в деяких протестантських церквах і деномінаціях, наприклад, у розглянутих вище Свідках Єгови, забороняється ушановувати державний прапор і виконувати гімн, однак всі вони сходяться в тому, що будь-яка влада від Бога, тому треба їй коритися, якщо вона не втручається у справи церкви. А в навчальних закладах США пропагується трепетне ставлення до Конституції цієї держави як до “живого документа”, до прапору та гімну; ідея “сильного і рішучого” Президента; ідея глобального верховенства власної держави.

ВИСНОВКИ

1. Основоположною одиницею формування пасіонарного класу є пасіонарій, тобто людина, яка володіє здатністю організму абсорбувати енергію зовнішнього середовища і видавати її у вигляді праці (іншими словами, здійснювати негентропійний прорив), здатна до цілеспрямованого наднапруження, часто ламає інстинкт самозбереження (як індивідуального, так і видового), діяльно змінює як оточуюче її природне середовище, так і відношення всередині етносу.

2. Процес формування пасіонарного класу пояснюється науковцями-соціологами або як “внутрішній рух-бродіння творчих індивідуальностей”, або як “різке збільшення темпу життя”.

3. Пасіонарії організуються в пасіонарний клас лише тоді, коли долають свій дисперсний стан, котрий відбувається внаслідок: а) встановлення нових правил суспільного життя, що задовільняють як пасіонаріїв, так і апасіонаріїв, б) нової пасіонарної системи державного управління, яка долає прихований конфлікт

між пасіонарною та апасіонарною верствами суспільства, г) дії доцентрової сили, яка у певних ситуативних варіаціях сприяє утриманню найвищого рівня пасіонарності держави (метод імпорту пасіонарності і т. п.).

4. Пасіонарний клас і є тим соціальним суб'єктом, який систематизує та організаційно забезпечує зв'язки у соціальній системі, без існування якого ця система не є ні цілісною, ні цілеформуючою, ні раціональною, ані свідомо відтворюваною.

1. Вебер М. Класс, статус и партия // Социальная стратификация. – Вып. I. / Отв. Ред.: С.А. Белановский. – М., 1992.

2. Вебер М. Основные понятия стратификации // СОЦИС. – 1994. – №5. – С. 148.

3. Гегель. Энциклопедия философских наук. – Т.2. Философия природы / Отв. ред. Е.П. Ситковский. Ред. коллегия: Б.М. Кедров и др. – М.: Мысль, 1975.

4. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – Л., 1989.

5. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991.

6. Масляк П.О., Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Словник-довідник учня з економічної і соціальної географії світу. – Київ: Лібра, 1996.

7. Ференбах О. Крах и возрождение Германии. Взгляд на европейскую историю XX века. – М.: Аграф, 2001.

8. 2-га Пар. 2:13 – 14

9. Познание, ведущее к вечной жизни // Watchtower Bibl and Tract Society of New York: Inc., 1995.

10. Соловьев О.Ф. Масонство. Словарь-справочник. – М.: Аграф, 2001.

11. Тойнбі А. Дослідження історії. – Том 1 / Пер. з англ. В. Шовкуна. – К.: Основи, 1995.

12. Третья книга царств, Р. 7 і Друга книга Параліпоменон, Р. 3 – 4.

13. Янг С. Системное управление организацией / Пер. с англ., под ред. С. П. Никанорова, С. А. Багасова. – М.: Советское радио, 1972.

14. Anderson J. The Constitutions of the Antient and Honourable Fraternity of Free and Accepted Masons, Containing their History, Charges, Regulations etc. Collected and Digested by Order of the Grand Lodge from their Old Records, Faithful Traditions and Lodge Books, for the Use of the Lodges. – London, 1756

15. Beck U. Risk Society. Towards a New Modernity. – London, 1992 (1986). – P. 9 – 102.

16. Clark T.N., Lipset S.M. Are Social Classes Dying? // International Sociology. – 1991. – № 6. – P. 397 – 410.

17. Djilas M. The new class. – L., 1957.

18. Ford C. Donovan of USS. – Boston, 1979. – P. 111.

19. Moynihan D. P. Counting our blessing: reflection on the future of America. – Boston, 1980.

20. Pakulski J., Waters M. The Death of Class. – London, 1996. – P.173.

21. Goutdner A. W. The future of intellectuals and the rise of the new class. – N. Y., 1979.

22. Tried and Proven. A Lodge System of Masonic Instruction. – Silver Spring, 1985.

23. The New Social Theory Reader // Contemporary Debates / Eds by S.Seidman, J.Alexander. – L.; N.Y.: Rutledge, 2001.

24. The Pennsylvania Freemason. – August 1991.

25. Wallerstein I. The End of the World as We Know it. Science for the Twenty-First Century. – L.: Un of Minnesota Press, 1999.

Надійшла до редакції 5.02.2007.